

MU'TASİM DÖNEMİ İSYANLARI

Dr. Muhittin KAPANŞAHİN
Erciyes Üniversitesi
Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Uzmanı,
mksahin@erciyes.edu.tr

Öz

Tarihin kaydettiği en uzun ömürlü devletlerden biri de Abbasi Devletidir. Abbasiler ilk dokuz halifeleri zamanında sürekli gelişmiş, ilim ve kültür hayatında büyük atılımlar yapmışlardır. Bütün bunların yanında devletlerin ilerlemelerini yavaşlatan ve bazen yıkılmalarına sebep olan ayaklanmalar da meydana gelmiştir. Abbasi Devletinde ilk ayaklanmalar ikinci halife Mansur zamanında görülmeye başlamıştır. Abbasilerin sekizinci halifesi olan Mu'tasım zamanında da devleti dinî, siyasî, sosyal ve ekonomik yönden etkileyen bir dizi ayaklanmalar olmuştur. Başta Bâbek isyanı olmak üzere Mu'tasım zamanında çıkan ayaklanmalar Abbasi Devleti için ciddi tehlikeler oluşturmuştur. Değişik kılıflar altında ortaya çıkan isyanların temelde amaçları siyasî iktidarı elde etmektir.

Mu'tasım'ın hilafeti süresince karşılaştığı dokuz önemli isyan bu makalede incelenmiştir. Bu isyanların sebepleri, gelişimi ve sonuçları, sebep-sonuç ilişkisi içinde ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Abbasi, Mu'tasım, Babek, Afşin, İsyân

REBELLIONS DURING THE PERIOD OF MU'TASİM

Abstract

The Abbasid State is one of the most longevous state that history has recorded. Abbasids developed continuously and had great steps in the areas of science and culture in the period of its first nine caliphs. In addition to the above all, the rebellions that slowed down the development of states and sometimes led to the fall of them occurred. In Abbasids, first rebellions started to appear in the period of Mansur, the second caliph. A number of rebellions which had religious, political, social and economic effects on the state in the period of Mu'tasim caliph the eighth. The rebellions the leading one of which was Babak occurred during Mu'tasim's reign caused serious dangers for Abbasids Empire. The basic reasons for these rebellions which had artificial reasons, were to take over the political power.

Nine important rebellions Mu'tasim confronted during his reign are studied in this article. The reasons, developments and the results of these rebellions are explained in reason-result relation.

Key Words: Abbasid, Mu'tasim, Babak, Afshin, Rebellion

Giriş

İslam tarihi içinde uzun ömürlü devletlerden biri de Abbasilerdir. Emeviler'e karşı uzun süren bir davet sürecinden sonra Ebu'l-Abbas (750-754) Abbasilerin ilk halifesi oldu. Mansur 762'de Bağdat'ın temelini atıp başkent olarak oraya yerleşti. Mehdi (775-785), Hadi (785-786), Harun Reşid (786-809), Emin (809-813), Me'mun (813-833), Mutasım (833-842) ve Vasık (842-847) devirlerinde devlet alabildiğine yükseldi. Bu ilerleme yanında devlet daha Mansur zamanından itibaren başlayan ayaklanmalarla karşı karşıya kaldı. Mu'tasım zamanına gelindiğinde de devlet, ciddi ayaklanmalarla muhatap oldu. Bu makalede, halife Mu'tasım zamanında meydana gelen isyanlar incelenecektir.

Mu'tasım bin Reşid, 10 Şaban 179 / 29 Ekim 795 yılında Bağdat'ta dünyaya geldi. Harun Reşid'in altı oğlundan biridir.¹ Künyesi Ebu İshak² ve asıl adı Muhammed olup halife olduktan sonra el-Mu'tasım Billah unvanını almıştır. Annesi Marida adlı bir cariyedir.³ Askalani, kitabında Marida'nın Türk olduğunu söylemektedir⁴ ve bu sebeple Mu'tasım'ın Türk askerlerinden birlikler meydana getirdiği ileri sürülmektedir.⁵ Mu'tasım'ın çocukluk ve eğitimiyle ilgili bilgiler yeterli değildir. Kaynaklarda, eğitime başladığı zaman babasını kızdırdığı⁶ ve bu sebeple eğitimine devam ettirilmediği ve bunun sonucu olarak okuma yazmasının az ve hatta ümmi⁷ olduğu bilgisi yer almaktadır. Mu'tasım, fiziki yapı olarak orta boylu, kırmızıya çalan beyaz pembe tenli, kızıl ve uzun sakallı ve güzel gözlü bir kişiydi.⁸

12 Recep 218 / 3 Ağustos 833 günü Tarsus'ta Me'mun'un vefat ettiği gün Mu'tasım'ın halifelğine biat edildi⁹ ve Me'mun'un cenaze namazını Mu'tasım

¹ İbn Vâdrân; **Târihu'l-Abbâsiyyin**, Thk. El-Munci'l-Ka'bi, Beyrut 1993, s. 487.

² Mesûdî, Ebi'l-Hasan Ali b. El-Hüseyn b. Ali; **Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher**, Dâru'l-Endelüs, Beyrut 1965, III, 459.

³ Muhammed Hudaribek; **Muhâdarâtu't-Târihi'l-Ümami'l-İslâmiyye -ed-Devletü'l-Abbâsiyye-**, Thk., Muhammed el-Osman, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1986, s. 257.

⁴ İbn Vâdrân; age., s.487.

⁵ Yusuf el-Aş; **Târihu Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye**, Dâru'l-Fikir, Dımaşk 1982, s. 100.

⁶ İbnü'l- Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed; **el- Muntazam fi Târihi'l - Mülûk ve'l- Ümem**, Thk., M. Abdülkadir Ata / Mustafa A. Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, XI, 27.

⁷ İbn Tağriberdî, Cemâlüddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf; **en-Nücûmu'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1992, II, 250; Mahmud Makdiş; **Nüzhetü'l - Enzar fi Acâibi't - Tevârih ve'l - Ahbâr**, Thk., Ali Ez-Zevari, Muhammed Mahfuz, Dâru'l- Garbi'l-İslâmi, Beyrut 1988, I, 253; Mahmud Şâkir; **Hiz. Adem'den Bugüne İslâm Târihi**, Çev. Ferit Aydın, Kahraman Yayınları, İstanbul 1993, IV, 169.

⁸ İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l- Hasen Ali b. Ebi'l- Kerem M. b. M. b. Abdülkerim ; **el-Kâmil fi't-Târih**, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1982, VI, 524-525; Abdulaziz Dûrî; **el-Asrû'l-Abbâsi el-Evvel: Dirâse fi Târihi's-Siyâsi ve'l-İdari ve'l-Mali**, Dâru't-Talia, Beyrut 1988, s. 176.

⁹ El-Karamânî, Ahmed b. Yusuf; **Ahbâru'd-Düvel ve Âsâru'l-Uvel fi't-Târih**, Thk., Fehmi Sa'd, Ahmed Hatib, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1992, II, 99.

kıldırıldı.¹⁰ Me'mun, kardeşi Mu'tasım'ın şecaati, metaneti, devlet adamlığı ve siyasi kişiliğini, devletin geleceği için uygun bulduğundan kendisinden sonra yerine onu bıraktı.¹¹ Me'mun'dan sonra kimin halife olacağına dair, kaynaklar farklı rivayetler içermektedirler. Komutanlardan bazıları Me'mun'un oğlu Abbas'ın halife seçilmesi için girişimde bulundular.¹² Ancak Abbas onlara karşı çıkararak; "Bu ne soğuk muhalefettir! Ben amcam Mu'tasım'a biat ettim" dedi. Bunun üzerine insanlar sakinleştiler¹³ ve fitne alevleri söndü. Me'mun'un ölüm ve Mu'tasım'a biat edildiği haberi ülkenin her tarafına ulaştırıldı.¹⁴

Mu'tasım, Harun'un halife olan üçüncü oğluydu¹⁵ ve bir halife olarak ilk halifelerle aynı özelliklere sahipti. Sağlam görüş sahibi, çabuk harekete geçen bir adamdı.¹⁶ İsmi Bizanslılar tarafından saygı ile andırıldı.¹⁷ Onun zamanında Samerra, ihtişamlı aynı anlama gelen bir kelime oldu.¹⁸

Mu'tasım halife olduktan sonra karşı karşıya kaldığı ve çözüm bekleyen iki büyük problem vardı: Bâbek el-Hürremi isyanı ve Araplarla Arap olmayanlar arasındaki derinden devam eden iktidar mücadelesi. Abbasilerin geleceği temelde bu iki problemin çözümüyle çok yakından ilgiliydi. Ayrıca ülke içindeki huzur ve barışı tehlikeye sokan, küçük çaplı isyanlar da görülmekteydi. Yeni halife, başlangıçta bu küçük çaptaki karışıklıkları halletme yoluna gitti. Arkasından daha büyük problemlerin halledilmesi için tüm imkânlarını kullanmaktan çekinmeyerek görevini en iyi şekilde yerine getirmeye çalıştı.

1. Hürremilerin İsyânı

218 / 833 senesinde Mu'tasım'ın Bağdat'a gelmesinden kısa bir süre sonra Cibal, Hemedan, İsfahan, Masebezan ve Menrecan¹⁹ ahalisinden çok sayıda kişi

¹⁰ İbn Haldûn, Abdurrahman b. M. b. Haldûn el-Mağribî; **Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber**, Dârü'l-Kütüb, Beyrut 1966, III, 545; Dineverî, Ebu Hanife Ahmed b. Davud; **Ahbâru't-Tival**, Dârü lhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire 1960, s. 401.

¹¹ Ahmed Muhtarü'l-Abbad; **fi't-Târihi'l-Abbâsi ve'l-Endülüs**, Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut, s. 116; el-Ezdî, Ebû Zekeriyâ Yezid b. Muhammed b. İyas; **Târihü'l-Mevsil**, Thk., Ali Habibe, Lecnetü'l-İhyâi't-Türâsi'l-İslâmi, Kahire 1967, s. 415; Seyyid Emir Ali; **Musavver Târih-i İslâm**, Terc. M. Rauf, Dersaadet, Birinci Baskı, İstanbul 1329, s. 284.

¹² Yakubî, Ahmed b. Ebî Yakub b. Cafer b. Vehb İbn Vâdih; **Târihü'l-Yakubî**, Dârü's-Sadır, Beyrut, II, 471.

¹³ Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir ; **Târihü't-Taberî**, Thk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dârü'l-Maarif, Kahire 1708, VIII, 667.

¹⁴ İbn Kesîr; **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, X, 473.

¹⁵ H.U. Rahman; **İslâm Târihi Kronolojisi** 570-1000, Ed. Ziyaeddin Serdar, Çev. Abidin Büyükköse, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 221.

¹⁶ Suyûtî, Celâlüddin; **Târihu'l-Hulefâ**, Beyrut 1986, s. 377.

¹⁷ Casim Avcı; **İslâm Bizans İlişkileri**, Klasik Yay., İstanbul 2003, s. 101.

¹⁸ S.F. Mahmud; **İslâm Târihi**, Çev. A. Kevenöglü-A. Sümer, Varlık Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1973, s. 127.

¹⁹ İbn Kesîr; age., X, 474; Gerdizî, Ebu Said Abdülhay b. Dahhak b. Mahmud; **Zeynü'l-Ahbar**, Şrh. Abdülhay Habibi, Bünyad-ı Ferheng-i İran, Tahrân 1968, s.75.

Hürremiliği kabul ederek²⁰ isyan ettiler. Hemedan başta olmak üzere bu bölgede toplanan asiler, yolları kesip, mal ve cana kastetmeye başladılar.²¹ Özellikle Horasandan gelen tüccarlar ve hacılar, bunlardan büyük zarar görüyorlardı. İsyân tüm bölge için ciddi bir hal almaya başladı. Bunun üzerine Mu'tasım, Şevval 218 / Kasım 833'de değerli komutanlarından İshak b. İbrahim b. Mus'ab'ı,²² Cibâl bölgesine vali tayin ederek isyanı bastırması için görevlendirdi. Verilen görev üzerine Bağdat'tan askerleriyle birlikte hareket eden İshak b. İbrahim, asilerle yaptığı savaşta galip gelerek, asilerin çoğunu kılıçtan geçirdi.²³ İshak b. İbrahim bir mektupla tevriye gününde²⁴ fethin gerçekleştirildiğini, Hürremilerin mağlup edildiğini, onlardan çok sayıda adamın öldürüldüğünü, kalanların ise Bizans'a kaçıklarını Mu'tasım'a bildirdi.²⁵ Böylece asiler amaçlarına ulaşmadan bertaraf edilmiş oldular.

2. Zutların İsyanı

Mutasım'ın halifeliğinin ilk yıllarında karşısına çıkan bir diğer problem, Irak'ın aşağı bölgelerindeki Zutlar'ın isyanıydı.²⁶ Asıl vatanları Hindistan olan Zutların, Ortadoğu'ya hangi tarihlerde geldikleri tam olarak belli değildir.²⁷ Bir rivayete göre, İran şahlarından Behram Gur, Hint kralından adam istemiş, o da on bin kişiye yakın bir topluluğu göndermiştir.²⁸ Başka bir rivayette ise Haccac'ın Irak valiliği sırasında (694-714) Zutlardan bir topluluğun bölgeye geldiği ve memleketlerinden ayrılan ve batıya göçen bu gruplardan faydalanmayı düşünen Haccac'ın onları Irak'ın güney sınır bölgelerine yerleştirdiği belirtilmiştir.²⁹ Fırat ve Dicle ırmaklarının kavşak noktasına yakın yerlere yerleştirilen Zutlar, daima karışıklık çıkarıyorlar, yerleştikleri yerde oturup kalamıyorlardı. Yaşayış tarzları kaba idi ve bir şeye uzun boylu bağlanamıyorlardı.³⁰

Basra ile Vasıt arasındaki³¹ Zutlar, birkaç yıldır yoldan geçen tüccarları soymakta ve şehirleri yağmalamaktaydılar.³² Özellikle kayıklarla Bağdat'a giden eşya ve gıdayı alıkoyuyorlardı. Zutların, devletin emirlerine muhalif hareketleri ve

²⁰ İbn Tağriberdî; age., 230.

²¹ Faruk Sümer; "Abbasiler Tarihinde Orta Asyalı Bir Prens Afşin", Belleten, Cilt LI, Sayı 200, 1987, s. 655.

²² el-Ezdî; age., s. 415.

²³ Taberî; age., IX, 668.

²⁴ İbnü'l-Cevzî; age., XI, 30.

²⁵ İbn Kesîr; age., X, 474.

²⁶ Ahmed Muhtar Abbad; age., s. 118.

²⁷ Seyyid Emir Ali; age., s. 286.

²⁸ **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târîhi**; Rdk. H. Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, III, 205.

²⁹ Abdulaziz Dürî; age., s. 187.

³⁰ S.F. Mahmud; age., s. 124.

³¹ Yakubî; age., II, 472.

³² H.U.Rahman; age., s. 221.

yol kesmeleri, Me'mun'un ilk yıllarında başlamıştı.³³ Mu'tasım halife olduğu zaman Basra ve Vasıt arasındaki yol güvenliği tamamen ortadan kalkmış ve Zutlar yüzünden, nehir yoluyla Bağdat'a bir şey gönderilemez hale gelmişti. Bu bölgedeki tehlikenin farkında olan halife, Zutlar üzerine Ahmed b. Said el-Bahili idaresinde bir kuvvet gönderdi.³⁴ Fakat Zutların küçük kayıklar içinde nehir ve kanallarda harp etmeleri karşısında Ahmed b. Said başarılı olamadı. Bunun üzerine Uceyf b. Anbese³⁵ beş bin kişilik bir ordu ile isyanın bastırılması için Zutların üzerine gönderildi.

Uceyf, Bağdat'tan Cemaziyevvel 219 / Mayıs 834 tarihinde hareket etti ve Vasıt'a gelerek Berdûdâ nehri üzerinde karargâh kurdu. Bu nehirden çıkan ve bu nehre dökülen diğer sularla birlikte Berdûdâ nehrini kapattı. Ayrıca Zutların geçeceği bütün yolları kontrolü altına aldı. Gerekli tedbirleri aldıktan sonra Zutlar ile savaşa başladı ve bu savaşta onlardan üç yüz kişiyi öldürürken beş yüz kişiyi de esir aldı. Bu arada almış olduğu esirlerin boyunlarını vurdurdu ve başlarını Mu'tasım'ın kapısına gönderdi.³⁶

Zutların başkanı Muhammed b. Osman adında birisiydi ve o bu işi Sumâk adındaki asıl başkan adına yürütüyordu.³⁷ Yedi ay³⁸ veya dokuz ay³⁹ devam eden uzun bir mücadeleden sonra Zutlar teslim olmaya mecbur kaldılar. Kadın ve çocuklarıyla beraber 10 Muharrem 220/14 Ocak 835 tarihinde Bağdat'a getirildiler.⁴⁰

Mu'tasım, Zutların askeri bir nizam içerisinde borularını öttürerek geçişlerini seyretmek için "Zevv" adındaki gemisiyle Şemmasiye'ye geldi. Bu sırada Uceyf, bütün askerlerine ikişer dinar verdi. Bu vaziyette gemilerinde üç gün kalan Zutlar daha sonra Bağdat'ın doğu tarafına nakledildiler⁴¹ ve Bişr b. Es-Semeyda'ya⁴² teslim edildiler. Bişr tarafından Bizanslıların sınır bölgesi Ayn-ı Rume'ye sürgün edilen Zutların üzerine Bizanslılar hücum ettiler ve çoğunu kılıçtan geçirdiler.⁴³

Bazı otoriteler göçebe bir hayat yaşayan esmer Kafkasyalıların yani Çingenelerin, daha sonraki savaşlarda Bizanslılar tarafından esir edilerek Avrupa'da satılan Zutların neslinden olduğuna inanırlar. Çingeneler sık sık otoritelerin zulmüne uğramış ülke ülke gezerek, 16. asrın başlarında bütün Avrupa'ya yayılmışlardı.⁴⁴

³³ Abdulaziz Dûrî; age., s. 187.

³⁴ Yakubî; age., II, 472.

³⁵ Muhammed Süheyl Takkuş; **Târihü'd-Devleti'l-Abbâsiyye**, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 1996, s. 140; İbn Tağriberdî; age., II, 230.

³⁶ Taberî; age., IX, 8-9.

³⁷ İbn Haldûn; age., III, 546.

³⁸ Gerdizî; age., s. 76.

³⁹ İbnü'l-Cevzî; age., XI, 42; Mahmud Şâkir; age., IV, 174.

⁴⁰ Taberî; age., IX, 10.

⁴¹ İbnü'l-Esîr; age., VI, 446.

⁴² İbnü'l-Cevzî; age., XI, 50.

⁴³ İbn Kesîr; age., X, 477.

⁴⁴ H.U.Rahman; age., s. 222; S.F. Mahmud; age., s. 125.

3. Talekan İsyanı

Hüseyin b. Ali soyundan olan Muhammed b. Kasım, 219 / 834 yılı başlarında, Horasan'ın Talekan şehrinde isyan etti⁴⁵ ve insanları Hz. Ali soyundan gelen Rıza'nın halifeliğine davet etti.⁴⁶ İsyanın ortaya çıkmasıyla ilgili net bir bilgi olmayıp farklı görüşler vardır. Onun, kendisine yapılan kötü muamele sonucunda isyan ettiği ve bu arada Horasan'a kaçarak Merv, Serahs, Talekan ve Nesa'da kendisini teşvik eden Ali sempatanlarının etkisinde kaldığı anlatılmaktadır.⁴⁷ Diğer bir rivayet ise şöyledir: Başlangıçta Muhammed b. Kasım, Rasullullah (sav)'in mescidine devam eden ve kendi halinde zararsız bir kimseydi.⁴⁸ Onu Medine'de mücavir bulunan ve adı Ebu Muhammed olan Horasanlı birisi ayarttı. Muhammed b. Kasım'ın takip ettiği metot ve prensiplere hayran kalan Ebu Muhammed ona: "Sen halifeliğe herkesten daha layıksın" dedi ve onu buna inandırdı. Ayrıca kendisi de biat etti. Ebu Muhammed bundan sonra Horasanlı hacılardan ele geçirdiklerini teker teker Muhammed b. Kasım'a getirerek onların biat etmelerini sağladı ve bu faaliyetine bir müddet böyle devam etti.

Nihayet kendisine biat edenlerin çoğaldığını gören Muhammed b. Kasım, Ebu Muhammed ile birlikte Cûzcân'a hareket etti ve orada gizlendi. Ebu Muhammed ise halkı durmadan ona biat etmeye davet ediyordu. Muhammed b. Kasım'ın taraftarlarının çoğalması üzerine, Ebu Muhammed ona halifeliğini ilan etmesi için teşvikte bulundu. Bunun üzerine Muhammed b. Kasım Talekan'da halifeliğini ilan etti.⁴⁹

Mu'tasım, Muhammed b. Kasım'ın Talekan'da halktan biat aldığını ve isyan ettiğini duyunca, Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir'e isyanı bastırma görevini verdi. Halifenin emri üzerine Abdullah b. Tâhir, Muhammed'in üzerine yürüdü.⁵⁰ Yapılan savaşta taraftarları ile beraber yenilen Muhammed, kurtuluşu daha önce mektuplaştığı Horasan köylerinden birine kaçmakta buldu.⁵¹ Muhammed b. Kasım Nesa şehrine gelince, burada taraftarlarından birisinin babasıyla karşılaştı ve kendisinden haber sordu. Fakat bu kişi Nesa valisine giderek onu ihbar etti. Bunun üzerine Nesa valisi de, kendisine bu haberi vermesinden dolayı ona bin dirhem verdi. Sonra Muhammed b. Kasım'ı yakalayarak onu Abdullah b. Tâhir'e gönderdi.⁵² Muhammed b. Kasım 14 Rebiülahir 219 / 28 Nisan 834 tarihinde Bağdat'a getirildi⁵³ ve Mu'tasım, onun dar bir yere hapsedilmesini emretti. O daracık yerde

⁴⁵ Muhammed Süheyl Takkuş; age., s. 139.

⁴⁶ İbn Tağriberdî; age., II, 230; Gerdizî; age., s. 76.

⁴⁷ Mesûdî; age., III, 464.

⁴⁸ İbn Haldûn; age., III, 545.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr; age., VI, 442.

⁵⁰ Taberî; age., IX, 7; Abdulaziz Dûrî; age., s. 193.

⁵¹ Muhammed Hudaribek; age., s. 264.

⁵² İbnü'l-Esîr; age., VI, 443.

⁵³ İbnü'l- Cevzî; age., XI, 41.

üç gün kaldıktan sonra daha geniş bir mekân olan halifenin hizmetçilerinden Mesrur'un yanına hapsedildi. Kendisine erzak ve hizmetçi verilen⁵⁴ Kasım, Ramazan bayramı gecesine kadar orada hapiste kaldı.⁵⁵ Ramazan bayramı gecesine⁵⁶ halk bayram telaşı içindeyken Muhammed, evin aydınlanması için çatı kısmında bırakılan bir ışık deliğinden sarkıtılan iple oradan kaçmayı başardı.⁵⁷ Sabah erkenden kendisine yemek getirenler onu odasında göremediler. Bunun üzerine bulana 100 bin dirhem ödül vaat edildi fakat bundan sonra bir daha kendisinden haber alınamadı⁵⁸ ve sırta kadem basıp izini kaybettirdi.⁵⁹

Önemli her Ali Ailesi hakkında olduğu gibi Muhammed b. Kasım için de bir efsane uyduruldu. Mesela, Zeydiler onun ölmediğine, Allah tarafından beslendiğine, bir gün onun görünerek adaleti tesis edeceğine, yani bir Mehdi olduğuna inanmaktadırlar.⁶⁰

4. Bâbek İsyanı

Abbasilere karşı isyanların en ciddisi, geniş bir sahaya yayılması, devamlılığı, teşkilatlanması ve bütünlük arz etmesi bakımından Bâbek'in (816-837) isyanıdır.⁶¹ 184 / 800 tarihleri civarında doğduğu tahmin edilen Bâbek'in nesebi konusunda değişik görüşler mevcuttur.⁶² Bir rivayette, Ebu Müslim Horasânî'nin kızı Fatıma'nın oğlu Mutahhar'a dayandırılırken,⁶³ diğer bir haberde de gayri meşru bir ilişkiden dünyaya geldiği belirtilmektedir.⁶⁴

Mazdek'in İslam'dan önce İran'da ortaya atmış olduğu sapık fikirler⁶⁵ İslamî dönemde değişik adlar altında yeniden zuhur etmiştir. Bunlardan biri de Bâbek'in mensup olduğu Hürremiye hareketidir. Bu hareketin bir kolu, daha sonra ona nispetle Bâbekiyye adıyla devam etmiştir.⁶⁶ Bunlar kadın ve mülkiyette

⁵⁴ Taberî; age., IX, 7.

⁵⁵ İbn Kesîr; age., X, 475.

⁵⁶ İbn Haldûn; age., III, 545.

⁵⁷ Yakubî; age., II, 472.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr; age., VI, 443; Ahmed Şelebi; **et-Târihu'l-İslâmî ve'l-Hadâratü'l-İslâmiyye**, Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 4. Baskı, Kahire 1970, III, 193.

⁵⁹ Mahmud Şâkir; age., IV, 174.

⁶⁰ Mesûdî; age., III, 465.

⁶¹ Bernard Lewis; **Tarihte Araplar**, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2000, s. 138.

⁶² İbnü'l-Cevzî; age., XI, 51-52.

⁶³ Dineverî; age., s. 402.

⁶⁴ Mehmet Azimli; **Abbâsiler Dönemi Bâbek İsyanı**, İlâhiyât, Ankara 2004, s. 73.

⁶⁵ Emine Baytar; **Târihu'l-Asri'l-Abbâsi**, Câmiattü Dimeşk, 1997, s. 169; Abdulaziz Dûrî; age., s. 181.

⁶⁶ Bağdadî, Ebu Mansur Abdulkahir b. Tâhir b. M.; **el-Fark Beyne'l-Fırak** (Mezhepler Arasındaki Farklar), Çev. Ethem Ruhi Fırlalı, Kalem Yayınevi, İstanbul 1979, s. 206-207.

ortaklığı savunmak, herhangi bir şahsın ulûhiyetine inanmak, şarabı ve fuhşu serbest addetmek gibi sapık akidelere sahiptiler.⁶⁷

Bâbek'in Hürremiye'nin başına geçmesi iki rakibin birbirini öldürmesi sonucu olmuştur. Hürremiye'nin ileri gelenlerinden Cavidan ve Ebu İmran, Hürremiye'nin liderliğini ele geçirmek için mücadele veriyorlardı. Bu mücadele, Cavidan'ın Ebu İmran'ı öldürmesiyle bitmedi. Çünkü Cavidan da Ebu İmran ile olan mücadelesinde ağır yaralanmış ve bu yaralar sebebiyle çok geçmeden ölmüştü.⁶⁸ Bazı kaynaklarda Bâbek'le gönül bağı bulunduğu belirtilen Cavidan'ın karısı, tenasühe inanan Hürremilere, Cavidan'ın ruhunun Bâbek'e geçtiğini söyledi ve böylece Bâbek, Hürremilerin başına lider olarak geçti.⁶⁹

Bâbek, Hürremiye hareketinin başına geçtikten sonra bu hareket genişleme imkânı buldu. Bâbek, Bazz'ı merkez kabul ederek etrafına taraftar toplamağa başladı. Emin ile Me'mun arasındaki iktidar mücadelelerinden istifade ederek nüfuz sahasını genişletti. Faaliyetlerini gizlice sürdüren Hürremilerin reisi Bâbek, isyan etmek için uygun bir zamanı bekliyordu. Emin'in katli, Hz. Ali evladından Ali Rıza'nın Me'mun tarafından veliaht gösterilmesi sebebiyle Bağdat'ta karışıklıkların çıkması, Herseme b. A'yen'in öldürülmesinden⁷⁰ sonra Azerbaycan valisi olan oğlu Hâtim'in isyan hazırlıklarına başlaması üzerine beklediği zamanın geldiğine inanan Bâbek, 816 yılında isyan etti.⁷¹

Halife Me'mun 205 / 820 yılında Bâbek'e karşı kuvvetler gönderdi ise de artık geç kalmıştı.⁷² Zira Bâbek, üzerine gönderilen kuvvetleri, arazinin de kendisine bahşettiği imkânları kullanmak suretiyle hezimete uğratmakta güçlük çekmiyordu.⁷³ Bilhassa Memun'un son yıllarında, Bizans seferiyle uğraşması sebebiyle bu tarafa gereken önemi verememesi, Bâbek'e daha da rahat hareket imkânı sağlamıştı.⁷⁴

Bâbek, askeri ve siyasi sahada dikkate değer yeteneklere sahipti. Taraftarlarını büyük çoğunlukla köylüler meydana getiriyordu; zira o, büyük arazilerin ve toprakların taksim edileceğini vaat ediyor ve vaadini de tutuyordu.

⁶⁷ Mutahhar b. Tâhir Makdisî; **el-Bed ve't-Târih**, thk. Clement Huart, Dâru's-Sadır, Beyrut, s. 30.(Hürremiler tenasühe inanıyorlardı. Dinleri ve kitapları ne olursa olsun bütün peygamberlerin bir ruhtan geldikleri inancı tenasühle ilgili olduğu gibi vahyin hiçbir zaman kesilmeyeceği akidesi de yine buradan geliyor. Onların dikkate değer inançlarından birisi de herhangi bir din salikinın mükâfat karşılığında mücazattan korktuğu müddetçe "hakikat" yolunda olduğudur. Hürremilerin Müslümanlara Yahudi ve Müslümanların da Hürremilere "kâfir" dedikleri biliniyor. Faruk Sümer; agm., s. 655.)

⁶⁸ İbnü'l- Cevzî; age., XI, 52.

⁶⁹ Abdulaziz Dûrî; age., s. 180.

⁷⁰ Abdulaziz Dûrî; age., s. 184.

⁷¹ Hakkı Dursun Yıldız; agm., s. 376.

⁷² H. Dursun Yıldız; **İslamiyet ve Türkler**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 143.

⁷³ İbn Haldûn; age., III, 548.

⁷⁴ Hakkı Dursun Yıldız; **"Bâbek"**, TDV. İslâm Ans., İstanbul 1991, IV, 376.

İsyan'ın merkezi, devamlı isyan ve karışıklıkların olduğu Azerbaycan idi.⁷⁵ Bâbek'in Azerbaycan taraflarında Sasani Devletini ihya etmek için ayaklanması, devleti çok güç durumlara düşürdü. Yıllarca süren bu ayaklanma Me'mun döneminde bastırılmadı.⁷⁶

Halife Mu'tasım, yirmi yıldır devam etmekte olan ve devletin geleceğini tehdit etmeye başlayan Bâbek isyanını sona erdirmek için, kendisinin Mısır valiliği sırasında yanında bulundurduğu, askeri bilgi ve kudretine şahit olduğu Afşin (Haydar b. Kavus)'i,⁷⁷ 2 Cemaziyelahir 220 / 3 Haziran 835 tarihinde, Cibal ve Azerbaycan bölgelerine vali tayin ederek isyanı bastırmakla görevlendirdi.⁷⁸

Mu'tasım önce Ebu Said Muhammed b. Yusuf'u Erdebil'e gönderdi ve ona Bâbek'in Zencân ile Erdebil arasındaki tahrip ettiği bütün kaleleri yeniden inşa etmesini emretti.⁷⁹ Ayrıca Erdebil'e erzak getirecek olanların yollarını korumak üzere bu kalelere adamlar yerleştirmesini istedi. Ebu Said, Mu'tasım'ın istekleri doğrultusunda harekete geçti ve kaleleri yeniden inşa etti.⁸⁰ Bu esnada Ebu Said, Bâbek'in askerlerinden karşılaştığı bölüklerle yaptığı mücadeleleri kazanarak onlara büyük zayıatlar verdi.⁸¹ Ayrıca bu bölgede bulunan Muhammed b. El-Buays da Bâbek'in adamlarından çoğunu kalesinde verdiği ziyafette kılıçtan geçirdi ve liderleri olan İsmet adındaki kişiyi Mu'tasım'a gönderdi.⁸²

Afşin ise bundan sonra Bâbek'in memleketlerine hareket edip Berzend'e⁸³ geldi. Burada karargâhını kurup Erdebil ile Berzend arasında bulunan kaleleri ve yolları zapt etti.⁸⁴ Aynı zamanda bölgedeki posta teşkilatını da yeniden düzenleyerek Bağdat ile olan haberleşmeyi dört gün gibi kısa bir süreye indirdi.⁸⁵ Kurduğu casusluk şebekesi ile Bâbek hakkında az da olsa bilgi edinebiliyordu. Bunda, daha ziyade bol para verilmek suretiyle esirlerden faydalanıyordu.⁸⁶ Ebu Said, Muhammed b. Yusuf'u Huşş denilen yerde bıraktı ve burada bir hendek kazdırdı. Heysen el-Ganevi'yi ise Erşak kasabasına bıraktı. Heysen de burada bir

⁷⁵ Bernard Lewis; age., s. 138; Ahmed Muhtar Abbad; age., s. 118; Emine Baytar; 170.

⁷⁶ Mehmet Azimli; "*Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu: Hassa Ordusu*", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt 4, s. 369.

⁷⁷ Mesûdî; age., III, 467; M.A. Shaban; *Islamic History A New Interpretation 2*, Cambridge University Press, 1976, s. 62.

⁷⁸ H. Dursun Yıldız; age., s. 144.

⁷⁹ İbn Tağrıberdî; age., II, 232; İbnü'l- Cevzî; age., XI, 53.

⁸⁰ Taberî; age., IX, 11.

⁸¹ İbnü'l- Cevzî; age., XI, s. 53.

⁸² İbnü'l-Esîr; age., VI, 448.

⁸³ Berzend bir köydü. Afşin orayı imar ederek şehir haline getirdi. İbn Fakih; Muhtasarı Kitabü'l-Büldan, Der. Y. Ziya Yörükân, Yay. Haz., Süleyman Özkaya, s. 244, İbn Hurdazbih; Kitabü'l-Mesalik ve'l-Memalik, Der. Y. Ziya Yörükân, Yay. Haz., Tahsin Koçyiğit, s. 375. (**Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler**, Gelenek, İstanbul 2004. İçinde)

⁸⁴ Faruk Sümer; agm., 656.

⁸⁵ Muhammed Süheyl Takkuş; age., s. 140.

⁸⁶ İbn Haldûn; age., III, 549.

hendek kazdırdı ve buranın kalesini tamir ettirdi. Ebna taifesinin komutanlarından Aleveyh el-A'ver'i de Erdebil civarındaki Hısn en-Nehr'e yerleştirdi.⁸⁷

Mu'tasım, sürekli savaş alanlarında bulunan ordusunun lojistik bakımdan sıkıntı çekmemesi ve psikolojilerinin bozulmaması için, yine Türk kumandanlarından Boğa El-Kebir idaresinde Afşin'e para ve zahire gönderdi.⁸⁸ Durumu öğrenen Bâbek ve adamları, Afşin'in yanına ulaşmazdan evvel Boğa'nın yolunu kesmek için hazırlığa giriştiler.⁸⁹ Afşin, aldığı tedbirlerle hem Boğa'nın getirdiği zahire ve parayı kurtardı hem de beklemediği bir anda Bâbek'e taarruz ederek, ona büyük kayıp verdirdi.⁹⁰ Bâbek bundan sonra askerlerinden kopmuş olarak Mukan'a⁹¹ Afşin ise Berzend'e geri döndü.⁹²

Büyük Boğa, Afşin'den emir almaksızın Bâbek üzerine bir harekete giriştiyse de başarısız oldu ve yardım istedi.⁹³ Afşin, kardeşi Fadl b. Kavus komutasında bir birliği Boğa'ya yardıma gönderdi ve Boğa'ya bir mektup göndererek iki yönlü savaşmak için kendisinin tayin ettiği bir günde Bâbek ile savaşa girmesini emretti.⁹⁴ Afşin, belirlenen günde Dervez'den ayrılarak Bâbek'in üzerine yürüdü. Boğa da Humeyd hendeğinden çıkarak Heştadser'e geldi. Ne var ki şiddetli rüzgâr ve soğuk nedeniyle askerler sabır gösteremediler. Bunun üzerine Boğa eski karargâhına döndü. Buna rağmen Afşin Bâbek'in askerleri ile savaşarak bozguna uğrattı. Ayrıca Bâbek'in çadırını, karargâhını ve yanında bulunan bir kadını ele geçirdi ve kışlasına döndü.⁹⁵ Bâbek, Bazz şehrinde kuşatılınca Bizans Kralı Mihailoğlu Teofil'e haber yollayarak onu Müslümanlara karşı fitlemeye ve halifenin yanında asker bulunmadığını zira elindeki kuvvetlerin tümünü Azerbaycan'a, Hürremilerin üzerine göndermiş bulunduğunu anlatmaya çalıştı.⁹⁶ Fakat istediği neticeyi elde edemedi.

221 / 835 yılının kış mevsimi çıkıp 222 / 836 yılının ilkbahar mevsimi girince Mu'tasım, Cafer el-Hayat'ı yardımcı kuvvet olarak Afşin'e gönderdi.⁹⁷ Ayrıca İtah emrinde askerler ve onların ihtiyacı için otuz milyon dirhem yolladı.⁹⁸ İtah, bu yardımları Afşin'e ulaştırdıktan sonra geri döndü. Afşin, uygun bir zamanda Gelenrud denilen yere geldi ve burada hendek kazdırdı.⁹⁹ Bu sırada

⁸⁷ İbnü'l-Esîr; age., VI, 448; Taberî; age., IX, 12.

⁸⁸ İbnü'l-Cevzî; age., XI, s. 54.

⁸⁹ Taberî; age., IX, 14.

⁹⁰ İbn Kesîr; age., X, 477.

⁹¹ İbn Haldûn; age., III, 549.

⁹² İbnü'l-Esîr; age., VI, 451.

⁹³ İbn Tağriberdî; age., II, 236; el-Ezdî; age., s. 422.

⁹⁴ İbnü'l-Cevzî; age., XI, s. 64.

⁹⁵ İbnü'l-Esîr; age., VI, 459.

⁹⁶ Taberî; age., IX, 56; Martin Sicker; **Islamic World in Ascendancy : From the Arab Conquests to the Siege of Vienna**, Greenwood Publishing Group Incorporated, 2000, 33; Gerdizî; age., s. 76.

⁹⁷ İbnü'l-Cevzî; age., XI, 73.

⁹⁸ İbn Haldûn; age., III, 550-551; Abdulaziz Dürî; age., s. 184.

⁹⁹ Taberî; age., IX, 29.

casuslarından, Bâbek'in komutanlarından Azin'in kendisine karşı karargâh kurduğunu öğrendi.¹⁰⁰ Bunun üzerine Afşin, piyade ve süvarilerden meydana gelen bir birliği Zafer b. Ala es-Sa'di'nin komutasında Azin'in üzerine gönderdi. İki taraf arasında meydana gelen şiddetli çarpışmalarda çok sayıda kişi öldü ve Azin'in ailesinin bir kısmı da dâhil birçok kişi esir olarak alındı.¹⁰¹

İki yıldan beri Bâbek ile savaştan Afşin, harekâtının son safhasına gelmişti. Arazinin müsait olmaması kısa zamanda kesin sonuç almasını geciktiriyordu. Bu sebeple hedefe doğru kısa fasıllarla ilerleyen Afşin, 222 / 837 yılı başlarında kış olmasına rağmen, Bazz önünde ordugâhını kurdu ve şehri muhasaraya başladı.¹⁰²

Artık sonunun geldiğini anlayan Bâbek, Afşin'den eman isteğinde bulundu. Afşin tarafından teklifinin kabul edilmesine rağmen o, zaman kazanmak gayesiyle, eman fermanının bizzat halife tarafından imzalanması şartını ileri sürdü.¹⁰³ Bu talebi kabul eden Afşin, kendisine verilecek olan rehinelere almaya giderken, Ferganalı askerlerin Bazz şehrine girdikleri haberini aldı.¹⁰⁴ Bunun üzerine Bazz şehrine yönelen Afşin, yanındaki askerlerle birlikte şehre girdi. Afşin, neftçi askerleri çağırarak Bâbek'in saraylarını yaktırdı. Askerler bu sarayları yerle bir ederek, ele geçirdikleri Hürremileri kılıçtan geçirdiler. Afşin, akşama kadar Bazz şehrinde kaldıktan sonra karargâhına geri döndü.¹⁰⁵

Bâbek yanında bir grup kimseyle kaçmıştı.¹⁰⁶ Bunun üzerine Afşin, Ermeni bey ve komutanlarına mektuplar yazarak Bâbek'in yakalanmasını ve Bâbek'i yakalayanlara büyük mükâfat vereceğini bildirdi.¹⁰⁷

Bâbek, yanındaki birkaç kişiyle birlikte Ermenistan tarafına doğru gitti. Ermenistan dağlarında gizlenmesini sürdüren Bâbek bir müddet sonra yiyecek sıkıntısına düştü. Vadinin birinde çift süren bir adamdan ekmek alması için uşağını gönderdi. Fakat çiftçinin ortağı bu durumdan bölgenin Emiri Sehl b. Sinbat'ı haberdar etti.¹⁰⁸ Sehl b. Sinbat da bir grup askerle birlikte çiftçinin yanına geldi. Sehl, Bâbek'in yüzünü görünce onu tanıdı ve atından inerek elini öptü. Sonra nereye gitmek istediğini sordu.¹⁰⁹ Bâbek'in Bizans memleketlerine gitmek istediğini beyan etmesi üzerine de şunları söyledi: "Hakkınıza benden daha çok riayet edecek ve saygı gösterecek birisini bulamazsınız. Şuanda sultan ile aramızda görev ilişkisi de bulunmamaktadır. Buralardaki bütün patrikler (kumandanlar) senin aileden sayılırlar. Hatta onların arasında senin çocuklarından olanlar bile

¹⁰⁰ Dineverî; age., s. 403.

¹⁰¹ Taberî; age., IX, 30.

¹⁰² Yakubî; age., II, 474.

¹⁰³ Dineverî; age., s. 404; İbnü'l-Cevzi; age., XI, 74.

¹⁰⁴ İbn Haldûn; age., III, 554.

¹⁰⁵ Taberî; age., IX, 44.

¹⁰⁶ İbn Tağrıberdî; age., II, 236.

¹⁰⁷ Yakubî; age., II, 474; Dineverî; age., s. 405.

¹⁰⁸ İbn Vâdrân; age., s. 502.

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr; age., VI, 473.

vardır.”¹¹⁰ Nihayet Sehl b. Sinbat Bâbek’i aldatarak kendi kalesine götürmeyi başardı. Bu sırada Bâbek, kardeşi Abdullah’ı İstafanos kalesine gönderdi. Sehl b. Sinbat da bir elçi göndererek bu durumu Afşin’e bildirdi.

Afşin, Sehl b. Sinbat’a bir mektup göndererek kendisine vaatte bulundu ve Ebu Said ile Bûrmâre’yi emrine verdi. Sehl kendisine gönderilen bu kişilere, belirlediği bir yerde beklemelerini ve kendilerine tarafından bir elçi gelinceye kadar buldukları yerden ayrılmamalarını emretti.

Sehl bundan sonra Bâbek’i av bahanesi ile kaleden çıkarttı. Pusuda hazır bekleyen Afşin’in adamları Bâbek’i yakaladılar.¹¹¹ Bâbek, Sehl b. Sinbat’a kötü sözler söyledikten sonra şöyle dedi: “Az bir şey karşılığında beni bir Yahudi’ye sattın. Madem maksadın mal elde etmektir, ben sana bunların verdiğinden daha çoğunu verebilirdim.” Ebu Said bundan sonra Bâbek’i alarak Afşin’in yanına hareket etti.¹¹²

Sehl b. Sinbat, Bâbek ile beraber oğlu Muaviye’yi de Afşin’in yanına göndermişti. Bunun üzerine Afşin, Muaviye’ye yüz bin dirhem verilmesini emretti. Bu sırada babası Sehl’e de bir milyon dirhem verdi.¹¹³ Ayrıca mücevher ile süslü bir kemer ve bir de patriklere mahsus bir taç hediye ederek¹¹⁴ ondan haracı kaldırdı.¹¹⁵ Bundan sonra Afşin, İsa b. Yunus b. İstafanos’a bir elçi göndererek kendisinden Bâbek’in kardeşi Abdullah’ı geri göndermesini istedi. Afşin’in bu isteğini kabul eden İsa, Abdullah’ı Afşin’e iade etti. Afşin de Abdullah’ı kardeşi Bâbek’le beraber hapse koydu ve bu durumu bir mektupla Mu’tasım’a bildirdi. Bunun üzerine Mu’tasım, Afşin’e bir ferman göndererek Bâbek ve kardeşi Abdullah’la birlikte yanına gelmesini istedi.¹¹⁶

Bâbek’in Berzend’de bulunan Afşin’in yanına getirilmesi, 10 Şevval 222 / 16 Ağustos 836 tarihinde olmuştu. Bu arada Afşin, Bâbek tarafından esir edilen yedi bin altı yüz kişiyi kurtardı.¹¹⁷

Afşin, 3 Safer 223 / 4 Ocak 838 günü, Bâbek el-Hürremi ve kardeşi Abdullah ile birlikte Samerra’ya geldi. Afşin, Berzend’den hareket edip Samerra’ya gelinceye kadar Mu’tasım kendisine her gün at ve hilat göndermeye

¹¹⁰ Bâbek’in patriklerin arasında çocuklarının bulunabilmesi şundan ileri geliyordu: Bâbek birisinin yanında güzel bir kadın gördüğü zaman ona talip olur ve sahip olmak isterdi. Bu güzel kadın sahibi tarafından gönderilirse ne âlâ, aksi takdirde bir gece baskın yaparak hem kadını alır hem de adamın malını talan ederdi. İbnü’l-Esîr;VI, 473; Mesûdî; age., III, 468.

¹¹¹ Taberî; age., IX, 49.

¹¹² İbn Kesîr; age., X, 480.

¹¹³ el-Ezdî; age., s. 425.

¹¹⁴ Taberî; age., IX, 54.

¹¹⁵ Mesûdî; age., III, 469.

¹¹⁶ Taberî; age., IX, 51.

¹¹⁷ Yakubî; age., II, 474; Seyyid Emir Ali; age., s. 287.

devam etti.¹¹⁸ Nihayet Afşin, Huzeyfe köprülerine varınca Mu'tasım tarafından oğlu Vasık ve ailesiyle birlikte karşılandı.¹¹⁹ Afşin, önce Bâbek'i, Matîre'deki sarayında bulunan Mu'tasım'ın yanına götürdü. Burada Ahmet b. Duad ve Mu'tasım gizlice gelip Bâbek'i gördü.¹²⁰

Mu'tasım ertesi gün dışarı çıkıp tahta oturdu ve halkı Babu'l-Âmme'den Matîre'ye kadar saflar halinde dizdikten sonra Bâbek'i teşhir etti.¹²¹ İnsanlar onu iyice tanırsınlar diye Bâbek'in bir file bindirilmesini emretti. Fili hazırlamışlar, üzerindeki eşyaları boyamışlar ve ona çok değerli eşyalar ve ipek giysiler giydirmişlerdi.¹²² Bâbek, sağa sola sallanarak yürüyor, askerleri ve teçhizatlarını gözden geçiriyor, gördüğü kalabalık ve azameti gözünde büyütmezsizin yol alıyordu. Daha önce döktüğü kanlara üzüldüğünü gösteren bir tavrı vardı.¹²³

Bundan sonra Bâbek, Mu'tasım'ın sarayına alındı ve onun emriyle kendi celladı buraya getirildi. Mu'tasım, cellada emir vererek Bâbek'in ellerini, ayaklarını kesmesini istedi.¹²⁴ Cellad tarafından elleri ve ayakları kesilen Bâbek yere düştü. Daha sonra kellesi kesilip, karnı yarıldı. Mu'tasım, Bâbek'in başını Horasan'a gönderdi.¹²⁵ Horasan'ın bütün şehir ve köylerinde dolaştırıldı. Çünkü bu bölge halkı üzerinde, onun çok güçlü ve ordusunun çok büyük olduğu, devleti yıkmaya yaklaştığı kanaati vardı.¹²⁶ Gövdesini ise Samerra'da teşhir için bir ağaca astırdı.¹²⁷ Mu'tasım, Bâbek'in kardeşi Abdullah'ı Bağdat'ta bulunan İshak b. İbrahim'e gönderdi ve ona da Bâbek'e yapılanın aynısı yapıldı.¹²⁸

Bâbek'in yirmi yıl içinde öldürmüş olduğu insan sayısı iki yüz elli beş bin beş yüzü bulmuştu.¹²⁹ Kendilerine galip geldiği komutanlar Yahya b. Muaz, İsa b. Muhammed b. Ebi Halid, Zureyk b. Ali b. Sadaka, Muhammed b. Humeyd et-Tûsi ve İbrahim b. El-Leys idi.¹³⁰ Bâbek ile esir bulunanların sayısı üç bin üç yüz doksan kişi idi. Ayrıca Afşin'in elinde Bâbek'in çocuklarından on yedi erkek ve kız ile hanımlarından yirmi üç kadın bulunuyordu.¹³¹

¹¹⁸ Taberî; age., IX, 52; İbn Tağriberdî; age., II, 237.

¹¹⁹ İbn Haldûn; age., III, 555.

¹²⁰ İbn Haldûn; age., III, 556; İbnü'l-Cevzi; age., XI, 76.

¹²¹ Taberî; age., IX, 52.

¹²² İbn Kesîr; age., X, 481. (Bâbek fili görünce onu çok büyük buldu ve şöyle dedi: Ne büyük hayvanmış. Elbiseyi de güzel bularak şöyle dedi: "Bu çok azametli ve büyük hükümdarın şerefini yitirerek zelil olmuş, şansını tamamen kaybetmiş, nimetleri elinden çıkmış ve sıkıntılara düşmüş bir esire ikramdır. Şüphesiz ki, o, hayırsızlık getirecek bir sevinçtir." Mesûdî; age., III, 469.)

¹²³ Mesûdî; age., III, 470.

¹²⁴ Dineverî; age., s. 405.

¹²⁵ İbn Haldûn; age., III, 556.

¹²⁶ H. İbrahim Hasan; **İslâm Târîhi**, Çev. Heyet, Kayıhan Yayınları, İstanbul, III, 306.

¹²⁷ Taberî; age., IX, 53.

¹²⁸ Yakubî; age., II, 474.

¹²⁹ İbnü'l-Cevzi; age., XI, 52.

¹³⁰ İbn Haldûn; age., III, 556.

¹³¹ Taberî; age., IX, 54-55.

Afşin Mu'tasım'ın yanına geldiğinde, Mu'tasım kendisine yakın ilgi gösterdi ve mücevherler ile süslenmiş iki hamail kuşandırdı.¹³² Ayrıca yirmi milyon dirhem ihşanda bulundu. Bundan başka askerlerine dağıtmak üzere on milyon daha verdi.¹³³ Sonra da Sind valiliğine tayin etti¹³⁴ ve şairleri çağırarak çeşitli methiyeler ile övdürdü.¹³⁵

Bâbek'in yakalanması ve idamı, İslam âleminde umumi sevince vesile olmuştur. 20 yıldır devletin başına büyük bir problem açmış olan Bâbek'in yakalanmasında gösterdiği büyük askeri kabiliyet Afşin'e, halife yanında büyük itibar sağlamış ve kumandanlar arasında birinci sırayı almasına yardım etmiştir.¹³⁶

Abbasiler döneminde meydana gelen ve içerisinde bölgesel, dinsel ve etnik motifler taşıyan Bâbek'in yönettiği Hürremiyye ayaklanması, bıraktığı etkiye bakıldığında, Ortaçağ'ın en büyük ayaklanmalarından biri olmuştur.¹³⁷

5. Abbas b. Me'mun'un İsyanı

Abbasi imparatorluğunda Türk nüfuzu her geçen gün daha da etkinliğini artırıyor. Özellikle Bâbek isyanının bastırılmasında gösterdikleri başarı, onların kuvvet ve kudretini perçinlemişti. Askeri kadroların tamamına yakınının Türklerin eline geçmesi, devletin diğer kadroları üzerinde bir baskı unsuru haline geldi. Arap ve diğer grupların devlet idaresindeki tesirlerinin azalması, imparatorluk dâhilinde Türklere karşı büyük bir muhalif kitlenin meydana gelmesine ve teşkilatlanmasına sebep oldu. Bu grubun elinde, amaçlarına alet edebilecekleri Abbas b. Me'mun gibi bir kozları vardı. Nitekim Türklere karşı olan bu grup, Mu'tasım'ın halife olması sırasında Abbas'ı desteklemek suretiyle onun itimadını da kazanmışlardı.¹³⁸

Amuriye seferi sırasında Uceyf b. Anbese'yi Ömer el-Fergânî ve Muhammed Kûtâh ile birlikte Zibatra'da bulunan Bizans kralının üzerine gönderen Mu'tasım, Afşin'i askeri harcamalarda serbest bırakmış fakat Uceyf'e bu tür harcamalarda yetki tanımamıştı.¹³⁹ Mu'tasım tarafından kendisine karşı alınan bu tavır öğrenen Uceyf b. Anbese,¹⁴⁰ Amuriye seferinde amcası Mu'tasım'ın yanında olan Abbas'ı, babası Me'mun'un ölümünden sonraki hareketlerinden ve Mu'tasım'a biat etmesinden dolayı kınadı.¹⁴¹ Ayrıca yakaladığı halifelik fırsatını yeniden yakalaması için ona cesaret verip teşvik etti. Neticede Abbas b. Me'mun,

¹³² el-Ezdî; age., s. 426.

¹³³ Taberî; age., IX, 55.

¹³⁴ İbn Kesîr; age., X, 481; Muhammed Hudaribek; age., s. 266.

¹³⁵ İbnü'l-Esîr; age., VI, 478.

¹³⁶ H. Dursun Yıldız; age., s. 148.

¹³⁷ Azimli; Abbasiler Dönemi Bâbek İsyanı, 89.

¹³⁸ H. Dursun Yıldız; age., s. 89-90.

¹³⁹ İbn Haldûn; age., III, 561.

¹⁴⁰ el-Ezdî; age., s. 427.

¹⁴¹ İbn Vâdrân; age., s. 506.

Uceyf'in sözlerini kabul ederek Hâris es-Semerkandi'yi kendisine taraftar toplaması için kullanmaya karar verdi.¹⁴²

Hâris, edîb, akıllı ve idari kabiliyete sahip becerikli bir kişi idi ve ayrıca Abbas b. Me'mun ile yakınlığı vardı. Abbas b. Me'mun, Hâris'i kumandanları elde etmek için onların yanlarına gönderdi. Askerlerin arasında dolaşan Hâris, bir müddet sonra Mu'tasım'ın yakın adamlarından bazılarının ve bir grup kumandanın gönlünü çelerek Abbas b. Me'mun'a biat etmelerini sağladı.¹⁴³ Bu arada Hâris, biatte bulunan bu kimselere: "Biz Abbas b. Me'mun'un halifeliğini açığa vurduğumuz zaman her biriniz, birlikte bulunduğu komutanın üzerine atılsın ve onu öldürsün" diyerek Mu'tasım ile birlikte Afşin, Aşnas ve diğer komutanların öldürülmesini emretti. Bu adamlar Hâris'e söz vererek bu isteğini yerine getirmeyi garanti ettiler.¹⁴⁴

Amuriye seferi esnasında Afşin'in bir kısım kuvvetle Malatya tarafından Bizans ülkesine girişini fırsat bilen isyanın elebaşı durumunda olan Uceyf b. Anbese, Abbas'a sefer sırasında Mu'tasım'ı öldürmeyi teklif etti ve burada kendisinin halifeliği için komutanlardan ve askerlerden biat alıp Bağdat'a dönmesini söyledi. Fakat gençliğini gazalarda geçirmiş olan Abbas: "Ben askerleri bu gazadan alıkoymak istemiyorum." diyerek teklifi reddetti.¹⁴⁵

Amuriye'yi fethedip askerler ganimet toplamakla meşgul oldukları sırada Uceyf, tekrar Mu'tasım'ı öldürmesini Abbas'a tavsiye etti ve Derbürrum'dan geçerken, gaza dönüşünde amcasını öldüreceğine dair olan sözünü kendisine hatırlattı.¹⁴⁶ Abbas, bu teklifi de dönüşte Toros geçitlerinde daha kolay yapılır düşüncesiyle kabul etmedi. Abbas'ın pasif tutumu üzerine Uceyf b. Anbese, ganimetin dağıtılması sırasında karışıklıklara sebebiyet verdiyse de, bizzat halifenin müdahalesi bu teşebbüsü de başarısız kıldı.

Suikast ekibi, planlarını uygulamaya fırsat bulamadan Ahmet b. Halil adında biri öğrendiklerini Eşnas'a anlattı. Bunun üzerine Eşnas, Hâris es-Semerkandi'yi yakalatıp zincire vurdurdu ve Mu'tasım'a gönderdi. Mu'tasım'ın yanına getirilen Hâris, durumu baştan aşağıya olduğu gibi anlattı.¹⁴⁷ Ayrıca kendilerine biat eden bütün komutan ve diğer kimseleri haber verdi. Bu yüzden Mu'tasım, kendisini serbest bıraktı ve vermiş olduğu bu habere karşılık kendisine hil'at giydirdi.¹⁴⁸

Bundan sonra Mu'tasım, Abbas b. Me'mun'u huzuruna çağırdı ve sarhoş oluncaya kadar içki içirdikten sonra kendisine biat edilmesi konusunda ve

¹⁴² Taberî; age., IX, 71.

¹⁴³ İbnü'l-Cevzi; age., XI, 83.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr; age., VI, 489.

¹⁴⁵ İbnü'l-Cevzi; age., XI, 83.

¹⁴⁶ Taberî; age., IX, 75-76.

¹⁴⁷ İbn Haldûn; age., III, 563.

¹⁴⁸ Taberî; age., IX, 76.

hazırladığı tuzak hususunda hiçbir şeyi saklamayacağına dair yemin ettirdi. Nihayet Abbas b. Me'mun da tıpkı Hâris es-Semerikandi'nin anlattığı gibi durumu bütün açıklığı ile Mu'tasım'a bildirdi.¹⁴⁹ Bunun üzerine Mu'tasım Abbas'ın zincire vurulup Afşin'e teslim edilmesini emretti.¹⁵⁰ Ayrıca Uceyf'in ve adları verilen komutanların yakalanıp hapse atılmalarını istedi. Aç bırakılan Abbas b. Me'mun Menbic'e gelindiğinde yiyecek istedi ve kendisine bol miktarda yiyecek verildi.¹⁵¹ Ancak yiyeceklerini yedikten sonra su verilmedi¹⁵² ve eski bir abaya sarılarak bir kenara bırakıldı. Nihayet Abbas Menbic'de öldü ve cenaze namazını kardeşlerinden birisi kıldırdı.¹⁵³ Mu'tasım, minber üzerinde ona lanet okunmasını emretti ve ona lanetli adını verdi. Mu'tasım, Abbas'ın çocuklarından bir kısmını da öldürdü.¹⁵⁴ Uceyf ise Musul'da bulunan Bâaynasa'da öldü. Uceyf'e de bol miktarda yiyecek verildi fakat su verilmedi ve susuzluktan öldü.¹⁵⁵

Sonuç olarak bu isyan girişimi, isyancıların amaçlarının aksine, Türklere karşı olanların zayıflamasına, buna karşılık Türk nüfuzunun devlet içinde daha da artmasına vesile oldu.

6. Mâzyâr b. Kârin'in İsyanı

Mâzyâr b. Kârin'in mensup olduğu Kâriniler sülalesi, Sasani hükümdarlarından Hüsrev Anuşirvan tarafından Taberistan'ın dağlık bölgesine yerleştirilmiş ve Taberistan bölgesi bu aileye verilmişti. Bu bölgenin Müslümanlar tarafından fethinden sonra da yerlerini ve mevkilerini koruyan Kâriniler, zaman zaman halifelere karşı isyan etmekten de geri durmamışlardı. 826 yılında Kârinilerin başına Mâzyâr geçti.¹⁵⁶ Mu'tasım halife olunca, Mâzyâr'ın valiliğini onayladı. Mâzyâr da halife nezdinde konumunu güçlendirmek için Âmul ve Sâriye kalelerini tamir ettirdi.¹⁵⁷

Mâzyâr'ın ilk yıllarından sonra, Mehdi zamanından beri İslam'ın hızla yayıldığı Taberistan'da, beklenmedik gelişmeler olmaya başladı. Me'mun'un kölesi ve devletle iyi ilişkiler içinde olmakla övünen kral Mâzyâr, özellikle Tahirilere ve devlete karşı farklı tutumlar içine girdi. Eski hükümdar ailesinin bir ferdi olması onu Tahirilere karşı muhalefete sevk ediyordu. Mâzyâr, vermesi gereken vergileri Abdullah b. Tâhir'e ödemiye¹⁵⁸ haracını bizzat Mu'tasım'a vermek istiyordu.¹⁵⁹

¹⁴⁹ İbnü'l-Cevzi; age., XI, 84.

¹⁵⁰ İbnü'l-Esîr; age., VI, 492.

¹⁵¹ İbn Haldûn; age., III, 563.

¹⁵² Gerdizî; age., s. 78; Ahmed Şelebi; age., III, 197.

¹⁵³ Taberî; age., IX, 77.

¹⁵⁴ İbn Kesîr; age., X, s. 487.

¹⁵⁵ İbnü'l-Esîr; age., VI, 492.

¹⁵⁶ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târîhi; III, 211.

¹⁵⁷ Ahmet Güner; "Mâzyâr b. Kârin", TDV İslâm Ans., XXVIII, 198.

¹⁵⁸ M.A. Shaban; age., s. 67.

¹⁵⁹ İbn Haldûn; age., III, 563.

Mâzyâr'ın Tâhirilere karşı muhalefeti Abbasilerin meşhur komutanı Afşin tarafından da teşvik ediliyordu.¹⁶⁰ Böylece Afşin, Abdullah b. Tâhir'in Mâzyâr'a karşı mukavemetten aciz kalıp Mu'tasım'ın da kendisini Abdullah b. Tâhir'in yerine Horosan valiliğine tayin etmesini istiyordu.¹⁶¹ Mâzyâr'ı isyana sevk eden asil gayenin Arap hâkimiyetinden kurtulmak olduğu düşünülebilir.¹⁶² Mâzyâr'a yöneltilen suçlamalar arasında onun Bâbek ile mektuplaşması ve Bâbek'e yardım vaadi de vardır.¹⁶³ Abdullah b. Tâhir, Mu'tasım'a gönderdiği mektuplarda Mâzyâr'ın zulmünden bahsetmekte ve onun irtidat ettiğini ileri sürmekteydi.¹⁶⁴

Nihayet Mâzyâr b. Kârin ile Abdullah b. Tâhir arasındaki nefret iyice büyüdü. Ayrıca Abdullah'ın Mâzyâr hakkında yazmış olduğu mektuplar, Mu'tasım'ı Mâzyâr'dan soğuttu. 224 / 839 yılında Taberistan'a bağlı Amil bölgesinde Mâzyâr b. Kârin b. Yezdihürmüz isyan etti.¹⁶⁵ Mâzyâr'ın isyan edip başkaldırmasını ve itaatten çıkarak Taberistan dağlarını ele geçirmesini duyan Mu'tasım, Abdullah b. Tâhir'e bir mektup göndererek onunla savaşmasını emretti.¹⁶⁶ Abdullah b. Tâhir, Mu'tasım'ın emri üzerine amcası Hasan b. Hüseyin komutasında büyük bir ordu gönderdi. Mu'tasım, yanındaki komutanlarından Hasan b. Kârin et-Taberî ile birlikte İshak b. İbrahim'in kardeşi Muhammed b. İbrahim b. Mus'ab'ı gönderdi. Ayrıca, Taberistan'a Rey tarafından girmesi için Dünbâvend hâkimi olan Mansûr b. Hasan'ı harekete geçirip yola çıkardı.¹⁶⁷

Mâzyâr'ın Kûhyâr adında bir amcaoğlu veya bir rivayete göre kendi kardeşi vardı ve Taberistan dağları onun hâkimiyetinde, ovalık kısımlar ise Mâzyâr'ın elinde bulunuyordu. Bir müddet sonra durumu güçlenen Mâzyâr, Kûhyâr'a bir mektup göndererek onu yanına aldı ve onun hâkim olduğu dağlık bölgeye, Dürri'yi kendi adına vali tayin etti.¹⁶⁸

Mâzyâr, Dürri'ye yeni askerler vererek onu da Abdullah b. Tâhir'in amcası Hasan b. Hüseyin ile savaşmak üzere yola çıkardı. Mâzyâr, dağlık bölgeleri Kûhyâr, endişe duyduğu diğer bölgeleri ise Dürri vasıtasıyla güven altına aldığı sanıyordu.¹⁶⁹

Kûhyâr'ın Mâzyâr'a karşı kalbinde beslediği kin ve Mâzyâr'ın Kûhyâr'a yaptıkları, onu Hasan b. Hüseyin'e mektup yazarak Mâzyâr'ın Afşin ile mektuplaşmasını ve askerlerinin içinde olup bitenlerin hepsini bildirmesine yol

¹⁶⁰ Yakubî; age., II, 477.

¹⁶¹ Muhammed Hudaribek; age., s. 267; Abdulaziz Dûrî; age., s. 188.

¹⁶² Abdulaziz Dûrî; age., s. 189.

¹⁶³ Muhammed Süheyl Takkuş; age., s. 143.

¹⁶⁴ Ahmet Güner; agm., s. 198.

¹⁶⁵ Seyyid Emir Ali; age., s. 288.

¹⁶⁶ Mesûdî; age., III, 473.

¹⁶⁷ İbnü'l-Esîr; age., VI, 496.

¹⁶⁸ Taberî; age., IX, 97-98.

¹⁶⁹ İbnü'l-Esîr; age., VI, 503-504.

açtı. Hasan b. Hüseyin, Kûhyâr'ın gönderdiği mektubu Mu'tasım'a gönderdi.¹⁷⁰ Ayrıca Hasan b. Hüseyin ile Abdullah b. Tâhir, Kûhyâr'a bir mektup göndererek onun bütün arzularını yerine getirmeyi, hâkimi olduğu dağlık bölgeyi kendisine iade etmeyi teklif ettiler. Kûhyâr, onların bu tekliflerini memnuniyetle karşıladı ve kedilerine dağlık bölgeyi teslim etti. Bu sırada Dürri, Hasan b. Hüseyin ile savaşmakta, Mâzyâr ise sarayında bulunmaktaydı. Ansızın sarayının kapısında süvariler ile karşılaşan Mâzyâr, onlar tarafından esir alındı.¹⁷¹

Bir başka rivayette ise Mâzyâr avlanmakta iken kendisini süvariler yakalayıp esir aldılar ve onunla birlikte savaşmakta olan Dürri'nin bulunduğu tarafa hareket ettiler. Dürri ve askerleri ansızın, yanlarında Mâzyâr'ın da bulunduğu Abdullah b. Tâhir'in askerleri tarafından arkadan kuşatıldılar. Geri çekilmek mecburiyetinde kalan Dürri ve askerleri hezimete uğratıldılar. Bu arada Dürri'yi takip eden askerler onu yakalayıp öldürdüler ve başını Mâzyâr ile birlikte getirip Abdullah b. Tâhir'e teslim ettiler. Abdullah ise Mâzyâr'a Afşin'in mektuplarını ortaya çıkardığı takdirde Mu'tasım'a başvurarak kendisinin bağışlanması için çalışacağına dair söz verdi. Bunun üzerine Mâzyâr, Afşin ile mektuplaştığını ikrar etti ve mektupları çıkarıp Abdullah b. Tâhir'in önüne koydu. Abdullah da bu mektuplarla birlikte Mâzyâr'ı, İshak b. İbrahim'e gönderdi ve ona bu mektupları Mâzyâr'ın elinden Mu'tasım'a teslim etmesini emretti.¹⁷²

225 / 840 yılında İshak b. İbrahim, Mâzyâr'ı Deskire'den alıp katır sırtında Samerra'ya getirdi. Mâzyâr'ın buraya gelmesi üzerine Mu'tasım, Afşin'in onunla yüzleştirilmesini emretti. Afşin bundan bir gün önce tutuklanmıştı. Mâzyâr, Afşin'in kendisiyle mektuplaştığını ve kendisini isyana teşvik ettiğini ikrar etti.¹⁷³ Bunun üzerine Mu'tasım, Afşin'in tekrar hapis haneye gönderilmesini emretti. Ayrıca Mâzyâr'a dört yüz elli sopa vuruldu ve bu sopalardan arkasından su içen Mâzyâr hemen öldü. Bağdat köprüsü üzerine Bâbek'in yanı başına asıldı.¹⁷⁴ Adamlarından ve tabilerinden önde gelenleri de öldürüldü.¹⁷⁵ Böylece Taberistan'da Kâriniler hanedanı son bulmuş oldu.

7. Mengüçur'un İsyanı

Mu'tasım'ın son yıllarında ortaya çıkan isyanlardan biri de Afşin'in dayısı oğlu Mengüçur'un 224 / 839 yılı sonlarında Azerbaycan'da vuku bulan isyanıdır. Afşin, Bâbek'i esir edip Samerra'ya döndükten sonra yetkisi altında bulunan Azerbaycan valiliğine, Mengüçur'u vekil bırakmıştı. Mengüçur, Bâbek'e ait olan köylerin birisinde değeri çok yüksek olan bir mal buldu; fakat bu malı ne

¹⁷⁰ Taberî; age., IX, 98.

¹⁷¹ Taberî; age., IX, 98-99.

¹⁷² İbnü'l-Esîr; age., VI, 504.

¹⁷³ Seyyid Emir Ali; age., s. 288; İbn Vâdrân; age., s. 512.

¹⁷⁴ Mesûdî; age., III, 474; Muhammed Süheyl Takkuş; age., s. 144; İbnü'l-Cevzi; age., XI, 100.

¹⁷⁵ İbn Kesîr; age., X, 488.

Mu'tasım'a ne de Afşin'e bildirdi.¹⁷⁶ Mengüçür'un bu hareketi Azerbaycan sahibu'l-beridi Abdullah b. Abdurrahman tarafından halifeye iletildi.¹⁷⁷ Bunu öğrenen Mengüçür halifeye bir mektup yazarak bu durumu yalanladı ve sahibu'l-beridi öldürmek istedi.¹⁷⁸ Fakat Erdebil halkı Mengüçür'a engel oldular. Bunun üzerine Mengüçür, Erdebil halkına savaş açtı.¹⁷⁹

Durumu öğrenen Mu'tasım, Afşin'e emir vererek Mengüçür'u azletmesini istedi.¹⁸⁰ Ayrıca komutanlardan Büyük Boğa'yı kalabalık bir askeri kuvvetle birlikte Mengüçür'un üzerine gönderdi.¹⁸¹ Bunu haber alan Mengüçür ise halife Mu'tasım'a itaatten yüz çevirerek¹⁸² etrafına bir takım züğürt kişiler topladı ve Erdebil'den ayrıldı. Mu'tasım'ın gönderdiği Büyük Boğa onunla savaşa tutuşarak hezimete uğrattı. Bunun üzerine Mengüçür, Bâbek'in tahrip ettiği Azerbaycan kalelerinden bir kaleye gelerek burasını yeniden inşa edip onardı. Ne var ki buraya sığınan Mengüçür ancak bir ay kadar kalabildi.¹⁸³ Kendi adamları onun üzerine saldırdılar ve yakalayıp Mu'tasım tarafından gönderilen Büyük Boğa'ya teslim ettiler. Büyük Boğa Mengüçür ile beraber Samerra'ya geldi. Mu'tasım, Mengüçür'u tutuklayıp hapse attı ve bu isyanda payı olduğu düşüncesiyle Afşin'e suçlamada bulundu.¹⁸⁴

8. Afşin'in İsyanı

Halife Mu'tasım'ın son yıllarında ortaya çıkan olayların en önemlisi, hiç şüphesiz Afşin'in bertaraf edilmesi hadisesidir. Uşrusana¹⁸⁵ hükümdar ailesine mensup bulunan Haydar b. Kavus, kaynaklarda, bu bölgenin hükümdarlarına verilen "el-Afşin" unvanı ile geçmektedir.¹⁸⁶ Afşin kelimesi, kökü bilinmeyen bir özel isim olarak orta dönem Farsçasından geçen pişin'in Arapçalaştırılmış şeklidir.¹⁸⁷ Abbasiler, siyasi düşünceyle Arap ve İranlılardan ziyade, ordudaki Türk askerlerinin sayısını artırdılar.¹⁸⁸ Abbasi halifeleri muhafız birliklerini meydana getirmek için Maveraünnehir bölgesinden Türk askerleri getirttiler. Bunlar ordunun

¹⁷⁶ İbn Haldûn; age., III, 569.

¹⁷⁷ Abdulaziz Dûrî; age., s. 190.

¹⁷⁸ İbn Kesîr; age., X, 488.

¹⁷⁹ İbnü'l-Esîr; age., VI, 505.

¹⁸⁰ Faruk Sümer; agm., s. 659.

¹⁸¹ Yakubî; age., II, 478.

¹⁸² el-Ezdî; age., s. 429.

¹⁸³ Mahmud Şâkir; age., IV, 175.

¹⁸⁴ Taberî; age., IX, 102.

¹⁸⁵ Uşrusana; Mâverâünnehir'in tanınmış bölgelerinden biri olup, Semerkand'ın doğusunda, Soğd ırmağı ile Seyhun arasındaki araziye ihtiva ediyordu. Faruk Sümer; agm., s. 651.

¹⁸⁶ İbn Tağrıberdî; age., 247.

¹⁸⁷ Hakkı Dursun Yıldız; "Afşin, Haydar b. Kâvûs", TDV İslâm Ans., İstanbul 1998, I, 441; İbn Hurdazbih; Kitabü'l-Mesalik ve'l-Memalik, Der. Y. Ziya Yörükân, Yay. Haz., Tahsin Koçyiğit, s. 370. (Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler, Gelenek, İstanbul 2004. İçinde)

¹⁸⁸ Mehmet Azimli; agm., s. 365.

diğer gruplarından çok üstündüler. Türklerin askeri kabiliyetleri ve itaatkâr olmaları, onların halifelerin muhafız birliklerini meydana getirmede esas sebebi teşkil ediyordu.¹⁸⁹

Mu'tasım, Orta Asyalı bu Türklerden ücretli asker toplayarak alaylar oluşturma işini o kadar yoğunlaştırdı ki, ordudaki esas gücü bunlar oluşturmaya başladı.¹⁹⁰ Sadece kendi şahsi muhafız birliğinde on binden fazla Türk vardı. Halifenin Samanilerin idaresinde bulunan Maverâünnehir'deki kabilelerden satın aldığı bu cesur savaşçılar, Bağdat sokaklarında çok rahattılar ve sarayın himayesini, bölge halkını kendilerinden nefret ettirecek kadar suüstimal ettiler.¹⁹¹ Bağdat halkı, Türk askerlerinin verdiği sıkıntı ve şiddetten şikâyetlerini artırınca, halife Mu'tasım, yeni bir şehir kurmaya karar verdi.¹⁹² Ciddi bir iç kargaşadan korkan halife Mu'tasım başkenti, Bağdat'tan Dicle'nin 70 mil kadar daha yukarısında bulunan Samerra (surre men reâ)'ya taşıdı.¹⁹³ Çok geçmeden orada birçok saraylar yükseldi.¹⁹⁴ Tabii olarak Halifeye yakın bir yerde oturmak isteyen asiller de buraya konaklar yaptırdılar. Ayrıca camiler ve okullar da yapıldı.¹⁹⁵ Samerra şehri, Mu'tasım tarafından kuruldu fakat şehrin tamamlanması Mütevekkil zamanında gerçekleşti.¹⁹⁶

Mu'tasım'ın paralı Türk askerlerine olan aşırı tutkusu, daha sonraları halifelik otoritesi açısından problemler ortaya çıkardı. Zor şartlara dayanırlıkları ile meşhur olan bu adamların pek çoğu Arapça bilmiyordu. Hatta aralarında Müslüman olmayanlar bile vardı. Böylece bunlar, imparatorluğa kuvvetli bir hissi veya manevi bağla bağlanmadıkları halde, neticede devletin gerçek hâkimleri olacaklardı. Sadakatleri, otorite makamında bulunan halife yerine genellikle aynı etnik kökenden olan kendi komutanlarına idi.¹⁹⁷

Afşin'in, Me'mun devrinde başlayan ve Mu'tasım zamanında devam eden askeri başarıları sebebiyle, halife ve devlet erkânı arasında kazandığı nüfuz ve itibar, yöneticiler ve özellikle Arap ileri gelenleri arasında kendisine karşı kıskançlık ve kin doğurmuştu. Afşin'in rakipleri, onun halife ve ordu yanındaki itibarını sarsmak için en küçük fırsatları bile kaçırmıyorlardı. Afşin'in durumunun sarsılmasında rol oynayanların başında Horasan valisi Abdullah b. Tâhir gelmekteydi.¹⁹⁸

¹⁸⁹ H. Dursun Yıldız; age., s. 77.

¹⁹⁰ Ahmed Muhtar Abbad; age., s. 117.

¹⁹¹ İbn Tağrıberdî; age., 234; Yusuf el-Aş; age., s. 102.

¹⁹² İbn Haldûn; age., III, 547; Suyûtî, age., s. 379; Mahmud Makdiş; age., I, 254.

¹⁹³ Ebi'l-Kasım İbn Havkal en-Nasîbî; **Sûretü'l-Arz**, Dâru's-Sadır, Beyrut 1938, I, 243; Seyyid Emir Ali; age., s. 285.

¹⁹⁴ William el-Hazin; **el-Hadâretü'l-Abbâsiyye**, Menşûrâtü'l-Câmia, Beyrut 1984, s. 36-37 (Burada Samerra şehri etrafıca anlatılmaktadır.)

¹⁹⁵ S.F. Mahmud; age., s. 126.

¹⁹⁶ İstahrî, Ebu İshak İbrahim; **Mesâlikü'l-Memâlik**, Beyrut 1997, s. 85-86; Ahmed Şelebi; age., III, 195.

¹⁹⁷ H.U.Rahman; age., s. 223.

¹⁹⁸ H. Dursun Yıldız; age., s. 77.

Bu iki şahsiyet arasındaki rekabet, Afşin'in Bâbek isyanını bastırmakla meşgul olduğu sırada patlak vermişti. Afşin, Bâbek ile savaşırken civar beylerden gelen hediyelerle ele geçirdiği ganimetleri halifeye değil Uşrusana'ya gönderiyordu.¹⁹⁹ Afşin'in paralarını Uşrusana'ya götürülenler, Abdullah'ın vilayeti olan Horasan'dan geçmek zorundaydılar. Bu durumun tekrür etmesi üzerine fırsatı kaçırmak istemeyen Abdullah, vaziyeti Mu'tasım'a bildirdi.²⁰⁰

Abdullah b. Tâhir, Afşin'in peşini el altından takip etmeye devam etti. Bu arada Horasan valiliğine göz diken Afşin'in, Mâzyâr'a mektuplar yazarak onu isyana teşvik ettiği, ayrıca Mengüçür isyanının arkasında da Afşin'in olduğu şüphesi vardı. Halife Mu'tasım, Afşin'in durumunu en ince ayrıntısına kadar tahkik ettirdi ve Afşin'e karşı olan tutumu değişti.²⁰¹

Bunu hisseden Afşin ne yapacağını bilemez hale geldi ve Mu'tasım ile komutanlarının meşgul olduğu bir günde Musul'a hareket etmeyi ve Zab suyunu geçerek valisi bulunduğu Ermenistan'a buradan da Hazarlara gitmeyi, sonra Türk memleketlerinde dolaşıp Uşrusana'ya dönmeyi tasarladı.²⁰² Fakat bunların hiçbirini yapmaya imkân bulamadı. Bu defa büyük bir ziyafet hazırlayıp yemeklerin içine zehir koymayı ve Mu'tasım ile komutanlarını davet etmeyi şayet Mu'tasım gelmezse onun meşgul olduğu bir günde Aşnas, İtah gibi diğer komutanlarını davet edip zehirlemeyi, yanından ayrılmaları üzerine hemen gecenin erken saatinde sarayını terk edip kaçmayı planladı ve bunun hazırlığına başladı.²⁰³

Afşin'in bu planları, uygulamaya konulmadan, Evacin adındaki biri tarafından Mu'tasım'a anlatıldı. Bunun üzerine Mu'tasım, Afşin'in huzuruna getirilmesini emretti. Neticede bütün mallarıyla birlikte Mu'tasım'ın huzuruna getirilen Afşin'in elinden serveti alınıp kendisi kale burcundaki köşke hapsedildi.²⁰⁴ "Küve" denilen bu yerin içine sadece kendisi sığabiliyordu.²⁰⁵ Ayrıca Afşin'in oğlu Hüseyin de Abdullah b. Tâhir'in yaptığı bir planla yakalanarak Mu'tasım'a gönderildi.²⁰⁶ Afşin, Mu'tasım'ın veziri Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyat'ın başkanlığında Ahmed b. Ebi Duâd ve İshak b. İbrahim'den oluşan bir mahkeme tarafından sorguya çekildi. Şahit olarak da Mâzyâr b. Kârin, Mûbez, Suğd meliklerinden Merzubân b. Türkeş ve Suğd halkından iki kişi vardı.²⁰⁷ Mahkeme Afşin'e şu suçlamalarda bulundu:

¹⁹⁹ Abdulaziz Dûrî; age., s. 190.

²⁰⁰ Taberî; age., IX, 104.

²⁰¹ İbnü'l-Esîr; age., VI, 511.

²⁰² Abdulaziz Dûrî; age., s. 190; İbn Haldûn; age., III, 569.

²⁰³ Taberî; age., IX, 105.

²⁰⁴ İbn Vâdrân; age., s.490.

²⁰⁵ Abdulaziz Dûrî; age., s. 192.

²⁰⁶ İbn Vâdrân; age., s.491.

²⁰⁷ İbn Haldûn; age., III, 570.

1. Uşrusana halkının ibadet ettikleri bir puthaneye girerek orada bulunan putları dışarı atıp burasını mescit haline getiren imam ve müezzine biner sopa vurmak.²⁰⁸

2. Altın ve cevherle süslü, içerisinde Allah'a karşı inkar ve küfür mahiyetinde bilgiler bulunan İran kültürüne ve Mecusilik dinine ait kitaba sahip olmak.²⁰⁹ Boğularak öldürülmüş hayvan eti yemek ve bunu çevresine tavsiye etmek.²¹⁰

4. Kasık traşı ve sünnet olmamak.²¹¹

5. Kendisine “kulu falanın oğlu falandan ilahların ilahına” diye hitap edilmesine engel olmamak.²¹²

6. Mâzyâr b. Kârin'i isyana teşvik etmek için mektup yazmak.²¹³

Bütün bu suçlamalar karşısında Afşin, kendisini suçsuz gösterecek savunmasını yaptıysa da mahkeme heyetini ikna edemedi. Bu muhakeme ve soruşturma sonunda Ahmed b. Ebi Duâd yanında bulunan heyete: “Nihayet Afşin'in durumu aydınlığa kavuştu!” dedi ve Büyük Boğa'ya dönerek Afşin'i alıp götürmesini söyledi. Bunun üzerine Boğa, Afşin'in kemerinden şiddetle kavrayıp kendisine doğru çekti ve kaftanının yakasından tutup bu vaziyette onu tekrar hapisaneye götürdü.²¹⁴

Afşin hicri 226 yılının Şaban / 841 Haziran ayında hapiste öldü.²¹⁵ Daha sonra Afşin'i, halkın görmesi için çıkarıp Bâbu'l-âmm'e astılar²¹⁶ ve sonra indirip ateşte yaktılar.²¹⁷

²⁰⁸ H. İbrahim Hasan; age., s. 307.

²⁰⁹ Taberî; age., IX, 107-108.

²¹⁰ Abdulaziz Dürî; age., s. 191.

²¹¹ İbnü'l-Esîr; age., VI, 514.

²¹² Taberî; age., IX, 108-109..

²¹³ İbnü'l-Esîr; age., VI, 515.

²¹⁴ Taberî; age., IX, 110. (Vefatından önce Mu'tasım'a bir mektup göndererek güvenebileceği birini yanına göndermesini istedi. Bunun üzerine Mu'tasım ona Hamdûn b. İsmail'i gönderdi. Hakkında söylenenlerden dolayı özür dileyen Afşin, Hamdûn b. İsmail'e şunları söyledi: “Benim adıma Mü'minlerin Emirine deyiniz ki; “Benim ve onun misali, büyüyüp semizleşinceye kadar bir buzağı büyüten adamın durumuna benzer. Semizleşen hayvanın etinden yemek isteyen bu adamın yakın arkadaşları ona bu hayvanı boğazlamasını söylerler. Fakat bu adam arkadaşlarının sözüne kulak asmaz. Bu defa arkadaşları kendi aralarında anlaşarak: “Bu aslanı niçin büyütüyor ve besliyorsun? O büyüyünce kendi cinsine çeker” derler. Adam ise onlara: “Bunun bir buzağı olduğunu” söyler. Fakat onlar bunun bir aslan olduğunu söylemeye devam ederler ve : “İstersen dilediğin kimselere sor” derler. Aynı zamanda tanıdıkları kimselerin yanlarına giderek: “Bu adam size buzağıdan söz açtığı zaman onun aslan olduğunu kendisine söyleyin” diye de öğütlerler. Neticede adam buzağıyı kime sorduysa, ondan: “Bu aslandır” cevabını alır. Bunun üzerine emir vererek buzağıyı kestirir. İşte ben o buzağıyım, nasıl olur da bir aslan olurum? Benim hakkımda Allah'tan kork.” Taberî; age., IX, 112-113)

²¹⁵ İbn Kesîr; age., X, 493.

²¹⁶ Mesûdî; age., III, 474; İbnü'l-Cevzi; age., XI, 112.

²¹⁷ Yakubî; age., II, 478.

Afşin, şüphesiz Abbasiler tarihinin en kudretli döneminin önemli simalarından birisidir. Halife Me'mun zamanında Mısır'da çıkan isyanların bastırılmasında ve Mu'tasım zamanında Bâbek isyanının bastırılmasında gösterdiği başarı, onun harp işlerinde bilgili ve usta bir kumandan olduğunu ispatlamıştır

Afşin'in İran kültürüne bağlı olduğu ve hatta onu üstün gördüğü kabul edilebilir. Bu da İslam âlemini geç bir yaşta tanımış olmasından ileri gelebilir. Fakat Sasani imparatorluğunu diriltmek ve Mecusiliği hâkim bir din haline getirmek gayesini taşıdığı iddialarını kabul etmek için deliller yeterli değildir. Afşin'in görünüşte Müslüman, içinden eski kavmî dinine bağlı olduğu iddiasına gelince; verilen haberlerin hemen hepsi bu iddianın lehindedir. Afşin'in cesedinin yakılması, Mu'tasım ve etrafındakilerin onun Müslüman olmadığına inandıklarını gösterir.²¹⁸

9. Muberka İsyanı

Mu'tasım devri isyanlarının sonuncusu, Ebu Harb el-Muberka'nın Filistin'de vuku bulan isyanıdır. Bu isyanın sebebi basit olmasına rağmen, sonrası ciddi bir hal almıştır.

İsyanın ortaya çıkış sebebi şudur: Ebu Harb, evinde bulunmadığı bir sırada halifenin Türk askerlerinden²¹⁹ birisinin zorla onun evine girmek istemesi üzerine karısı veya kız kardeşi buna mani oldu.²²⁰ Buna sinirlenen asker de kadının eline bir darbe vurarak, bileğini yaraladı.²²¹ Kadın, kocası Ebu Harb eve dönünce, başından geçenleri ona anlattı. O da askerin yanına giderek bir fırsatını bulup onu öldürdü ve sonra cezadan korktuğu için yüzüne peçe gererek²²² Ürdün dağlarına kaçtı.²²³

Ebu Harb, tanınmamak için gündüzleri yüzüne maske taktığından ona el-Muberka ismi verilmiştir. Uzun müddet dağlarda dolaşan ve kendisinin Ümeye ailesinden geldiğini iddia eden Ebu Harb,²²⁴ bir kimse yanına geldiğinde onu iyilik yapmaya, kötülükten menetmeye ve sultanı yermeye davet ediyordu.²²⁵ Ebu Harb'in bu hareketleri özellikle Emevilerden olduğunu iddia etmesi,²²⁶ etrafında büyük bir kalabalığın toplanmasına sebep oldu. Özellikle çiftçiler ve Yemenli Araplar onun saflarına katıldılar.²²⁷ Ona tabi olanların sayısı yüz bini buldu.²²⁸ Muberka ile ilgili isyan haberi Mu'tasım'a ulaştığında o ölüm yatağında yatıyordu.

²¹⁸ Faruk Sümer; agm., s. 664-665.

²¹⁹ Emine Baytar; age., s. 92.

²²⁰ İbnü'l- Cevzî; age., XI, 117.

²²¹ İbn Haldûn; age., III, 572.

²²² Taberî; age., IX, 116.

²²³ Muhammed Hudaribek; age., s. 270.

²²⁴ İbn Haldûn; age., III, 572.

²²⁵ İbnü'l- Cevzî; age., XI, 117; İbn Tağrıberdî; age., II, 249.

²²⁶ Emine Baytar; age., s. 93.

²²⁷ Abdulaziz Dûrî; age., s. 193.

²²⁸ İbnü'l- Cevzî; age., XI, 117.

Mu'tasım, Reca' b. Eyyüb el-Hıdâri'yi, hasta halinde, Muberka'nın üzerine yaklaşık bin kişilik bir kuvvetle gönderdi.²²⁹

Reca' b. Eyyub, Ebu Harb'in taraftarlarının çok kalabalık olduğunu görünce hemen hücumu geçmedi. Karargâh kurarak onun taraftarlarının dağılmasını bekledi.²³⁰ Hasat mevsimi gelince adamları onu yalnız bırakarak işlerinin başına döndüler.²³¹ Bu şekilde onun yanında bin veya iki bin kişilik bir kuvvet kalmıştı. Bunu fırsat bilen Reca' b. Eyyub, savaşıma zamanının geldiğini düşünerek onun üzerine yürüdü.²³²

Reca' b. Eyyüb'ün askerleri Muberka'yı çepeçevre kuşatarak yakalayıp esir aldılar. Esir alınan Muberka Samerra'ya getirildi.²³³ Muberka'nın yakalanması üzerine etrafına topladığı insanlar da dağılıp gitti. Böylece sebebi basit olmasına rağmen sonuçları ciddi problemlere gebe bir isyan daha bastırılmış oldu.

Sonuç

Sonuç olarak isyan; herhangi bir amaçla kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme, başkaldırma, ayaklanma, bir düzene veya emre itaat etmemektir. Bireylerin içinde yaşadıkları toplumdaki, ekonomik, ideolojik, dinsel ve sosyal farklılıklar isyanların sebepleri olabilir. Devlet, toplumdaki bu farklılıkları kaynaştırabildiği ve toplumun ortak değerlerini artırabildiği ölçüde isyan olayı ile karşılaşmaz.

Mu'tasım, görevi aldığı gün yeğeni Abbas b. Me'mun taraftarlarının ayaklanmasıyla başladığı hilafet görevine, bu görevi süresince karşısına çıkan isyanları bastırmakla devam etmiş ve yine bir isyanın patlak verdiği günlerde vefat etmiştir. Yirmi yıl gibi uzun bir süre Abbasi Devletini meşgul ve tehdit eden Bâbek isyanı, onun azmi ve Afşin'in askeri kabiliyetleri sonucunda bastırılabilmiştir. Muhammed b. Kasım, Abbas b. Me'mun, Mâzyâr b. Kârin, Mengüçur, Afşin ve Muberka tarafından çıkarılan isyanları da zamanında ve doğru müdahalelerle ortadan kaldırmıştır. Çoğunluğunu Türk askerlerinin oluşturduğu ordusu ile bu isyanları bastırmakta başarılı olan Mu'tasım, Abbasi imparatorluğunun ömrünün uzamasında önemli bir rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

Abdulaziz Dûrî; el-Asrû'l-Abbâsî el-Evvel: Dirase fî Târihi's-Siyasî ve'l-İdarî ve'l-Malî, Dârü't-Talia, Beyrut 1988.

²²⁹ İbnü'l-Esîr; age., VI, 522-523.

²³⁰ İbn Kesîr; age., X, 496.

²³¹ Mahmud Şâkir; age., IV, 175.

²³² İbnü'l- Cevzî; age., XI, 118.

²³³ Taberî; age., IX, 117.

- Ahmed Muhtaru'l-Abbad**; fi't-Târihi'l-Abbâsî ve'l-Endülüs, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut.
- Ahmed Şelebi**; et-Târihu'l-İslâmî ve'l-Hadâratü'l-İslâmiyye, Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 4. Baskı, Kahire 1970.
- Avcı, Casim**; İslâm Bizans İlişkileri, Klasik Yay., İstanbul 2003.
- Azimli, Mehmet**; "*Abbâsiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu: Hassa Ordusu*", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Azimli, Mehmet**; Abbasiler Dönemi Bâbek İsyanı, İlâhiyât, Ankara 2004.
- Bağdadî, Ebu Mansur Abdulkâhir b. Tâhir b. M.**; el-Fark Beyne'l-Fırak (Mezhepler Arasındaki Farklar), Çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, Kalem Yayınevi, İstanbul 1979.
- Baytar, Emine**; Târihu'l-Asri'l-Abbâsî, Câmîatü Dimeşk, 1997.
- Bernard Lewis**; Tarihte Araplar, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2000.
- Dineverî, Ebu Hanife Ahmed b. Davud**; Ahbâru't-Tıvâl, Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, Kahire 1960.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**; Rdk. H. Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1986.
- Ebi'l-Kasım İbn Havkal en-Nasîbî**; Sûretü'l-Arz, Dâru's-Sadîr, Beyrut 1938.
- el-Ezdi, Ebû Zekerıyyâ Yezid b. Muhammed b. İyas**; Târihü'l-Mevsıl, Thk., Ali Habibe, Lecnetü'l-İhyai't-Türasi'l-İslami, Kahire 1967.
- El-Karamânî, Ahmed b. Yusuf**; Ahbâru'd-Düvel ve Âsâru'l-Uvel fi't-Târih, Thk., Fehmi Sa'd, Ahmed Hatit, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1992.
- Gerdizi, Ebu Said Abdülhay b. Dahhak b. Mahmud**; Zeynü'l-Ahbar, Şrh., Abdülhay Habibi, Bünyad-ı Ferheng-i İnan, Tahran 1968.
- Güner, Ahmet**; "*Mâzyâr b. Kârin*", TDV İslam Ans., XXVIII.
- H. İbrahim Hasan**; İslam Tarihi, Çev. Heyet, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- H.U. Rahman**; İslam Tarihi Kronolojisi 570-1000, Ed. Ziyaeddin Serdar, Çev. Abidin Büyükköse, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 221.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. M. b. Haldûn el-Mağribî**; Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mübtedâ ve'l-Haber, Dâru'l-Kütüb, Beyrut 1966.
- İbn Kesir**; el-Bidâye ve'n-Nihâye, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.

- İbn Tağriberdî, Cemalüddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf;** en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûki Mısr ve'l-Kahire, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- İbn Vâdrân;** Târihu'l-Abbasiyyin, Thk., El-Munci'l-Ka'bî, Beyrut 1993.
- İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebü'l- Hasen Ali b. Ebi'l- Kerem M. b. M. b. Abdülkerim ;** el-Kâmil fi't-Târih, Dârü'l-Fikir, Beyrut 1982.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed;** el- Muntazam fi Târihi'l - Mülûk ve'l- Ümem, Thk., M. Abdülkadir Ata / Mustafa A. Ata, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- İstahrî, Ebu İshak İbrahim;** Mesâlikü'l-Memâlik, Beyrut 1997.
- M.A. Shaban;** Islamic History A New Interpretation 2, Cambridge University Press, 1976.
- Mahmud Makdiş;** Nüzhetü'l - Enzar fi Acâibi't - Tevârih ve'l – Ahbâr, Thk., Ali ez-Zevari, Muhammed Mahfuz, Dârü'l- Garbi'l- İslâmî, Beyrut 1988.
- Mahmud Şâkir;** Hz. Adem'den Bugüne İslam Tarihi, Çev. Ferit Aydın, Kahraman Yayınları, İstanbul 1993.
- Makdisî, Mutahhar b. Tahir;** el-Bed ve't-Târih, Thk., Clement Huart, Dâru's-Sadır, Beyrut.
- Martin Sicker;** Islamic World in Ascendency : From the Arab Conquests to the Siege of Vienna, Greenwood Publishing Group Incorporated, 2000.
- Mesûdî, Ebi'l-Hasan Ali b. El-Hüseyin b. Ali;** Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher, Dâru'l-Endelüs, Beyrut 1965.
- Muhammed Hudaribek;** Muhâdaratu't-Târihi'l-Ümemi'l-İslamiyye -ed-Devletü'l-Abbâsiyye-, Thk., Muhammed el-Osman, Dârü'l-Kalem, Beyrut 1986.
- Muhammed Süheyl Takkuş;** Târihü'd-Devleti'l-Abbâsiyye, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 1996, s. 14.
- S.F Mahmud;** İslam Tarihi, Çev. A. Kevenoğlu-A. Sümer, Varlık Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1973.
- Seyyid Emir Ali;** Musavver Tarih-i İslam, Terc. M. Rauf, Dersaadet, Birinci Baskı, İstanbul 1329.
- Suyûtî, Celalüddin;** Târihu'l-Hulefâ, Beyrut 1986.
- Sümer, Faruk;** Abbasiler Tarihinde Orta Asyalı Bir Prens Aşşin, Belleten, Cilt LI, Sayı 200, 1987.

Şeker, Mehmet, A. Ertuğrul, S. Özkaya, T. Koçyiğit; Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler, Der. ve Çev. Yusuf Ziya Yörükkan; Gelenek, İstanbul 2004.

Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir ; Târihü't-Taberî, Thk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Maarif, Kahire 1708, VIII, 667.

William el-Hazin; el-Hadâretü'l-Abbâsiyye, Menşûrâtü'l-Câmia, Beyrut 1984.

Yakubî, Ahmed b. Ebî Yakub b. Cafer b. Vehb İbn Vâdih; Târihü'l-Yakubî, Dâru's-Sadır, Beyrut.

Yıldız, Hakkı Dursun; “*Afşin, Haydar b. Kâvûs*”, TDV. İslam Ans., İstanbul 1998.

Yıldız, Hakkı Dursun; “*Bâbek*”, TDV. İslam Ans., İstanbul 1991.

Yıldız, Hakkı Dursun; İslamiyet ve Türkler, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Yusuf el-Aş; Târihu Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye, Dâru'l-Fikir, Dımaşk 1982.